

Studien zum Wortschatz der jakutischen Übersetzung des Neuen Testaments, Marek Stachowski, Polska Akademia Nauk-Oddział w Krakowie, Prace Komisji Orientalistycznej, Nr. 23, The Enigma Press, 64 s., Kraków 1995.

Dinî metinler, özellikle eski dönemlere ait metni az olan, ya da yazı dili olmayan diller söz konusu olduğunda önemli birer dil malzemesi olmaktadır. Bugün bize yabancı ve eski olan kültürlerin dilini dinî metinler yoluyla daha kolay anlayabiliyoruz. Örneğin eski Uygurlardan kalma metinlerin dili, ona koşut Çince Buddhist metinler aracılığıyla daha kolay anlaşılır duruma gelmektedir. Yine Kuran çevirileri, özellikle satırarası Kuran çevirileri ilgili dönemin dilini aydılatmada en iyi yardımcı kaynak olmaktadır. Buna Kuran'ın Orta Türkçe çevirilerini ve üzerinde yapılan sözlük çalışmalarını örnek olarak verebiliriz (Borovkov ve Eckmann'ın çalışmalarına bk.).

Yaşadıkları toplum içerisinde azınlık kalan, nüfusu az olan halklarda kutsal kitapların o dinin inanırlarınca kendi dillerine çevrilmesi, bir açıdan dillerinin de korunmasını sağlamaktadır. Türk halkları içerisinde buna en iyi örnek Karaylardır. Tevrat'ı kendi dillerine çeviren Karaylar, bu yolla uzun süre, 20. yy.'ın ikinci yarısına değin dillerini önemli ölçüde korumayı başarmışlardır.

Türk-Çuvaş dillerine ilk İncil çevirisi ise 6. yy.'ın ortalarında yapılmıştır. Hunlar arasında Ortodoksluğu yaymak isteyen Bizanslılar Karduş'un başkanlığında yedi yıllık bir çalışma sonucunda İncil'i Huncaya (⇒ burada Bulgarca ?) çevirmişse de ne yazık ki bu çeviri günümüze kadar ulaşmamış, ya da henüz bulunamamıştır (*Tuna Bulgarları*, 2. s; Menges, *The Turkic Languages*, 20. s.). Eğer bu çeviri bulunabilmiş olsaydı, Türk-Çuvaş dillerinin tarihine ve günümüze ait bir çok filolojik sorun daha kolay ve açık bir biçimde çözülebilecekti.

Burada tanıtacağımız inceleme ise Yakutça konusunda söz sahibi bir geleneğin, Polonya Türkolojisinin günümüzdeki temsilcilerinden M. Stachowski'ye ait. Aynı yazar daha önce Yakutça ünlüler ve Dolgancanın sözvarlığı üzerine iki önemli çalışma yayımlamıştır. Yazarın Sibir grubu Türk dilleri üzerine köken açıklamalarını içeren yazıları da birbiri ardına yayımlanmaktadır.

Kitap, giriş, sözlük, Almanca dizin ve İncil'in Yakutça çevirisinden alınan iki sayfa resimden oluşmaktadır.

İnceleme ayrıntılı bir girişle başlıyor:

1. Yakutçaya ilk İncil çevirisi adı bilinmeyen bir çevirmence yapılmış ve 1858'de Moskova'da yayımlanmışsa da yazar bu çeviriye ulaşamamıştır. İkinci çeviri ise ilkinden kırk yıl sonra, 1898'de yayımlanmıştır. Elimizdeki bu ikinci çeviriyi Yakutistan Ruslarından Kuçnev ile Kazan'a eğitim için gelen iki Yakut hazırlamıştır. Yakutça İncil çevirisinin bizim için önemiyse Ekim devrimi öncesine ait önemli bir dil anıtı oluşundan kaynaklanmaktadır. Neredeyse ilk çevirinin üzerinden 140, ikincisinin üzerinden 100 yıl geçmiş, ancak bu İncil çevirileri üzerinde herhangi bir dil çalışması yapılmamıştır. Bu çevirinin diğer bir önemli özelliği de Böhtlingk'in dilbilgilerinden sonra, Piekarski'nin-sözlüğünden önce yayımlanmış olmasıdır.

Eldeki çalışma, İncil'in bir Türk diline, Yakutçaya aktarılışı sırasında ortaya çıkan güçlükleri, Hristiyanlığa ait terimlerin türetiliş yolunu, Rusçadan ödünçlemeleri göstermesi açısından oldukça ilginçtir.

Girişin 2. bölümünde kısaca çalışmanın esas amacı Yakutça İncilin söz varlığı üzerinde durulur, Türkoloji (daha doğrusu Yakutoloji) açısından çevirinin kısa bir değerlendirmesi yapılır.

3. İncil'in elbette kendine özgü bir dili, terminolojisi vardır. Örneğin İncil'e özgü, özel kullanımı olan 'güvercin', 'eşek' ya da 'sünger' için çevirmen sözcük türetmeyip doğrudan Rusçalarını kullanmıştır. Bu açıdan bakıldığında 'güvercin' için Rusça *golub* [голубь] sözünün kullanıldığını görürüz: *golub'tarı atılıççılar oloḥ mastara* 'güvercin satanların iskemlelerini' (Markos XII.15). Ancak 'zeytinyağı', 'asma çubuğu' gibi sadece İncil'e özgü olmayan sözleri de ya türeterek, ya da ödünç bir sözcükle karşılar.

4. Kullanılan yazıma gelince, esas olarak Böhtlingk alfabesinin kullanıldığı çeviride, farklı olarak iki tür *g*, yani *g* ve *γ* arasında ayırım gözetilmemiştir.

5. Piekarski, sözlüğünde İncil'in bu çevirisini (belki de ulaşamadığı için olsa gerek) kullanmamıştır. Sesbilimi açısından İncil'in bu Yakutça çevirisi oldukça değişken örnekler sunar: *aḡıbit* (yanısıra *aḡabit*) 'papaz', *kārisit* (yanısıra *kārāsīt*) 'tanık, şahit'. Kimi Rusça sözler de Yakutçaya uyarlanmış, Yakutça ekler almıştır: *kabalah* 'borç senedi', Rus. *kabala* (кабала) ve Yak. +*aḡ* ekinden oluşmaktadır. Bunların dışında ne Piekarski'nin sözlüğünde, ne de günümüz Yakut sözlüklerinde görülmeyen sözcüklerle karşılaşırız: *ārdāḥ* 'erdem', *sır̄tk caḡtar* 'fahişe', *tīsıskay* (~ *tīsaskay*) 'ziyafet reisi, tören

başkanı' gibi. Öte yandan *cahtar* bugün tek başına 'kadın' anlamıyla kullanılmaktadır (*Yakutsko-Russkiy Slovar*, 128a).

Çevirmen, Yakutçada terim olarak bulamadığı sözleri doğrudan Rusçadan almak yerine neredeyse tanımlamıştır: Örneğin, 'dinsiz' yerine *Taḡararı bilbät omuktar* '(harf.) Tanrıyı tanımayan halklar' ya da 'zeytinyağı' için *mas ḡaḡaḡa* '(harf.) ağaç kaymağı' sözünü kullanmıştır. Kimi Yakutça sözcüklere de yeni anlamlar yüklemiştir, örneğin *bari* 'faiz, kazanç', *kir-* (Yak. 'girmek') '(bir şeye ruh, şeytan) girmek' vb.

6. Çevirmen kimi alınmaları biraz 'karışık' (Hybrid) bir dille ifade etmiş, kimi yerde Yakutçada bulabileceği sözler yerine Rusçasını yeğlemiş, kimi yerde de bazı sözcükleri atlamış, aynı kavramı farklı satırlarda farklı sözlerle karşılamıştır.

7. M. Stachowski, çalışmada anılan örneklerin Almancası için Luter İncil'ini (Stuttgart 1924) kullanmıştır. Her ne kadar buradaki dil günümüz okuyucusu için biraz eski ise de, Stachowski'ye göre bu çeviri tam da Yakutça İncil çevirisine uymaktadır.

8. Bu bölümde İncil'den alınan çeşitli cümlelere yer verilmiştir:

Ḥallānnar ürdüläriḡär bār Aḡabūt bisiänä, ätḡ Äyiänä svyateydännin "Göklerdeki babamız! Adın kutsansın" (Mt VI. 9)

Bügünḡü künnäḡi asır aspıtın bisi änin kulu bisi äḡä bugün "Gündelik ekmeḡimizi bize bugün ver!" (Mt VI.11)

Üörätäççi! uyäḡḡa ḡaya käskil barı käskillärdäḡär ulaḡanıy? "Ey öğretmen! Ruhsal yasada en önemli buyruk hangisidir?" (Mt XXII. 36)

17-43. sayfalar arasında "Vokabular" yer alır. İncelemenin özünü oluşturan bu bölümdeki sözcükleri Yakut kökenli olanlarla yabancı (Rus < Latin, Yun. vb.) kökenli olanlar olarak ikiye ayırabiliriz. Yakutça sözcüklerin içinde kimi eski Moğolca sözcükler de görülür. Yakutça sözcüklerle Eski Türkçe arasında yakın bir ilişki görmek mümkün;

äyī 'suç, günah, hata' = EskiUyg. *ayıḡ*, OrhT. *an̄yīḡ*,

äyīlah 'suçlu, günahkâr' = ET $\emptyset$, < **an̄yīḡlıḡ*,

algīstāḡ 'kutlu, kutsal, mübarek' = ET $\emptyset$, < **alkışlıḡ*, ET *alkış* ile krş.,

arī 'melhem; yağ, zeytinyağı' = ET *sarıḡ* 'sarı',

āt 'ad, isim' = ET *at* < AT **āt*,

älbät- '(burada) güçlendirmek, artırmak, pekiştirmek': *bisiähä itäḡäyäri älbät!* 'inancımızı (imanımızı) artır' L XVII.5 < Mo. **älbä-* = Kalm. *elwä-*

- ‘çoğalmak, artmak’ (Kaş. MEJ 140) + Yak. *-i*,
ämtäççi ‘hekim, doktor’ = ET $\emptyset$, < **ämlägçi* (~-güçi?),
bäliä ‘iz, işaret, im’ < Mo. *belge* < ET *bälgü*,
biäri ‘armağan, hediye’ (< verme, vergi) < *biär-i* ‘vermek’ < AT **bēr-*:
Taņara biäritä ‘Tanrı hediyesi, Tanrı vergisi, Allah vergisi’ Y IV.10,
bölök (Yak. ‘grup, topluluk’) ‘kasaba’ = ET *böl-ük*,
buruy ‘suç, günah; yargı, mahkûmiyet (cehennem azabı)’ < Mo. *burui*,
bıs- (Yak. ‘kesmek’) ‘sünnet etmek’ = ET *bıç-*,
ciä ‘ev’: *atı ciätä* ‘(harf. satış evi) dükkân, pazar’ Y II.16,
cül ‘yargı’ < Mo., OMo. *cüyil* (Kaş. MEJ 37),
iädäs ‘yanak’ < AT **ägitäç* (*Geschichte des jakutischen Vokalismus* § 7.9): *kim uņa iädäskin ohsüoğa, ärgitän biär kiniähä bīr öttün* ‘sağ yanağına kim vurursa, ona öbürünü de çevir’ Mt V.39,
isit (Yak. ‘kap-kacak, tencere’) < ET *eşiç*: *ū bassar tās isit* ‘su testisi; taştan yapılmış su küpü’ Y II.6,
könül ‘istem, irade; yetki’; *ütüö könül* ‘esenlik’ L II.14 = ET *könül*,
kulut (Yak. ‘köle, cariye’) ‘uşak’ = ET *kulut*,
kün ‘gün’: *Taņara künä* ‘bayram, bayram günü’ = ET *kün*,
oloĥ ‘yaşam, hayat; iskemle, sandalye; kucak’ < **ol-ug*, krş. ET *olur-* ‘oturmak, (tahta) çıkmak, yaşamak’
ölülän- (Yak. ‘bölüşmek, pay almak’) ‘miras almak’ = ET *ülüg* ‘pay, hisse’ + *lä-n-* < *ülä-* ‘bölme, üleştirme, pay etmek’,
ölöröççü (Harf. öldürücü, öldüren) ‘katil’ < ET *ölür-* ‘öldürmek’,
särī ‘savaş; ordu’ = ET *çärig*,
suruk ‘yazı, kitap’ *Taņara surugar* ‘kitapta, kutsal kitapta’ Mt. IV.4 < Mo. *cirug* (Kaş. MEJ 125),
sūs ‘kafatası’, Piek. ‘alın’ = ET *yüz* ‘yüz, çehre’,
taĥıs- (Yak. ‘çıkma’) ‘(cin) çıkmak’ = ET *taşık-* < *taş* ‘dış’,
Taņara ‘Tanrı’ = ET *täņri* ‘gök, gökyüzü, tanrı’,
tıl ‘söz, kelam; haber; hüküm, karar’ = ET *tıl* ‘dil, lisan’: *ütüö tıl* ‘iyi haber, sevindirici haber, İncil’ L XI.6,
tın ‘ruh’ = ET *tın* ‘nefes, soluk; yaşam’, *tınlıĥ* (harf. *tın*’ı olan), ‘canlı’, günümüz Türkçesinde felsefe ve ruhbilimi terimi olarak *tin* ‘ruh’: *Svyatoy Tın* ‘ruhülkudüs, Kutsal Ruh, Kutsal Tin’ Mt. I.18,
tīnnāĥ ‘canlı, diri; can, yaşam’ = ET *tınlıĥ*: *tīnnāĥ ū* ‘yaşam suyu’ Y IV.10; *tīnnāĥ ĥın-* ‘canlandırmak, diriltmek’: *tīnnāĥ ĥınar ĥleb* ‘yaşam ekmeği’ Y VI.35,
üöräĥ ‘öğretiş, öğretme’ < **ögrä-*; olası eylem kökü için ET *ögrät-*, *ögrän-* ile krş.

ūsāgi ‘yüce, yüksek’ = ET *üzäki*,
irāhtāgi ‘Kral’ (Yak. ‘çar’, harf. ‘ıraktaki, uzaktaki’, Rus çarlarının Yakutistandan oldukça uzakta oturmasından dolayı) = ET *ırak* + *taqi*.

Batı kökenli sözcüklere örnek vermek gerekirse, şu bir-iki maddeyi örnek olarak verebiliriz:

angel ‘melek’ < Rus. < Yun.,
ād ‘cehennem’ < Rus. < Yun.,
blagodat ‘kayra, inayet, lütuf’ < Rus.,
evrey ‘yahudi’ < Rus. < Yun.,
fonār ‘dāh’ ‘fener, fenerli’ < Rus. *fonar* ‘fener, lamba’ < Yun.,
guorad ‘şehir, kent’ < Rus. *gorod* ve Yak. + *dāh*,
mānna ‘Tanrısal bir yiyecek, Yahudilerin çölde buldukları efsanevî yiyecek, manna’ (< Lat. < Aram. *manna* < İbr. *mon* ‘hediye’) < Rus. *манна* (Yak. örnek Rusçadaki vurgulu *a*’dan dolayı uzun *ā* ile)
prorok ‘peygamber’ < Rus. *prorok* < Yun.

45-56. sayfalar arasında Almanca-Yakutça dizin yer alır. Dizinde altı çizili Yakutça sözcükler Almanca maddenin karşılığı, altı çizilmeyenlerse o Almanca sözcükle ilgili cümlede geçenlerdir.

Kitabın sonunda da Yakutça İncil’in kapak sayfası ile Yuhanna’dan bir sayfa yer almaktadır.

Çalışmanın ilerde Yakutça İncil’in bütününe kapsamı dilediğiyle...

Not: İncil’le ilgili örneklerin Türkçeye çevirisinde esas olarak *Kitabı Mukaddes*, *Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul 1993 ile *İncil (Sevindirici Haber)*, *İncil’in Yunanca Aslından Çağdaş Türkçeye Çevirisi*, İstanbul 1993 kullanılmıştır.

Studia Turcologica Cracoviensia, 1, edited by Stanisław Stachowski, Jagiellonian University, Institute of Oriental Philology, Kraków 1995, 210 s.

Özenli baskısı, değerli yazılarıyla yep-yeni bir Türkoloji dergisi karşımızdaki... Jagiellonski (Polonya) Üniversitesi, Doğu Dilleri Enstitüsü yayımı olarak çıkmaya başlayan *Studia Turcologica Cracoviensia*'nın ilk sayısında dokuz ayrı yazı yer almakta. Özellikle Sibir grubu Türk dilleri konusunda güçlü bir sözlükçülük geleneği olan Polonyalı meslektaşlarımızın yeni yayımlamaya başladıkları STC'de de köken açıklamalarına, sözlük çalışmalarına önemli bir yer ayrılmış.

İlk yazı Jan Ciopiński'ye ait, Divan şiirinde duygu (heyecan) bağlamında ölçü konusunu ele almış. Seçilen metinse Kadı Burhaneddin divanından bir gazel. A. N. Tarlan esas alınarak gazeldeki sanatlara yer verilmiş.

Henryk Jankowski'nin yazısı ise Kırım bölgesinde *sala* ile kurulmuş yer adları üzerine. *Biyasala*, *Yanisala*, *Kocasala* gibi yer adlarında Moğol kökenli olduğunu gösterdiği *sala* (Mo. *salā*, Halha Mo. *salaa* /*salāl*/ 'dal, kol, çatak' sözünü görmektedir.

Üçüncü yazı 18. yy. başında yayımlanmış olan *Breve Compendium* üzerine. Yazıyı kaleme alan Barbara Podolaki, bu kitabın 1715'te misyonerlik amacıyla Erivan, Azerbaycan ve İran'a giden Polonyalı cizvit rahiplerden Michał Ignacy Wieczorkowski'ye ait olduğunu belirtir. Kitabın Türkoloji açısından önemi, Latin Harfleriyle Türkçe metinlere yer verilmesidir. Yazarın belirttiğine göre *Breve Compendium* ile ilgili önceden de çalışmalar yapılmıştır (T. Kowalski 1935, G. Hazai 1987 vb.). Özellikle Hazai kitabın Türkçe bölümüyle ilgilenmiş, Latin harfli metni aktarmıştır. Ancak bu aktarmalarda kullandığı fotoğrafların bozukluğundan olsa gerek, kimi yerlerde aktarma yanlışları olmuştur. B. Podolak'ın 'Kaynaklar'ına, Türkiye'den Ahmet Caferoğlu'nun tanıtmasını ekleyebiliriz. Caferoğlu, T. Kowalski'nin yayımı için kaleme aldığı tanıtımda kimi düzelti önerilerinde de bulunmuştur (*Ülkü, Halkevleri Dergisi*, XI. c., 66. sayı, Ağustos 1938: 567-571). İzleyen bölümlerde ise Türkçe ve Latince metne yer verilir. Türkçe metin Leh

alfabesi esas alınarak yazıya geçirilmiştir. Yazarın belirttiğine göre yakın zamanda metnin sözlüğü de Jagiellonski Üniversitesi yayınları arasında çıkacaktır.

Anadolu ağızlarındaki yeni Farsça sözcüklere yer veren dördüncü yazı Marzanna Pomorska'nın kaleminden çıkmış. Örnekler Caferoğlu'nun derlemelerinden alınmış ve yine yazımları (imlâ) bu derlemelere göre aktarılmış. Çalışmada 400 dolayında madde yer almakta. Kimi sözcüklerin ağızlardaki şekli, sözcüğün Türkçeye girdiği İran lehçesi, ya da girdiği dönem konusunda soru sormamızı gerektiriyor: *badem*, Maraş *payam* = Far. *bâdam* (burada *d'*nin *y* oluşundan dolayı); *çırağ*, Balıkesir *çıra* (*-g*'nin düşmesinden dolayı), *oruç* vb. Tabii yazar ilke olarak Farsça şekilleri Steingass'ın sözlüğüne göre vermiş, Yeni Farsça (NP) olduklarını belirtmiş, ayrıca da geldikleri dili, doğrudan ilgili Yeni Farsça şekilden gelmedikleri için $\leq$ imiyle göstermiştir.

Beşinci yazı, 17. yy'ın ikinci yarısında İstanbul'da görev yapmış olan İngiliz Thomas Smith'in yazıları üzerine. Ewa Siemienieć-Gołaś'ın ele aldığı inceleme, esas olarak Smith'in kitabındaki Türkçe sözcükler üzerine yazılmıştır. Yazar, Smith'in kitabının sonunda, Arap ve Latin harfleriyle bir arada düzenlenmiş olan dizini ele almış. Yazar yine dizinde çoğu yer adı olan 216 maddeye yer vermiştir. Maddeler Arap alfabesine göre sıralanmış ve İngiliz yazımına dayanan bir yazıçevrimi sistemi kullanılmış. Siemienieć-Gołaś ise bunları Türk alfabesini esas alarak incelemiştir. Bu tür Latin harfli metinler bize Anadolu Türkçesinin tarihi için, kimi sözcüklerin dar ünlüyle mi (*ı, i*), yoksa dar-yuvarlak ünlüyle mi (*u, ü*) okunacağı konusunda önemli ipuçları vermektedir. Yazının sonunda Index'in tıpkıbasımlarına da yer verilmiştir.

Altıncı yazı yine aynı yazara, E. Siemieineć-Gołaś'a ait. 17. yy. Türkçesinde *-ıcı* ekinin kullanımını ele alan yazıda esas olarak Latin harfli sözlükler, başta Meninski'nin sözlüğü olmak üzere Mascis, Megiser ve öteki yazarlara ait kaynaklar kullanılmıştır. Bugün ünlüyle biten sözcüklere bağlama ünsüzü *y* ile gelen ek, dört şekilde *-ıcıl/-ici*, *-ucul/-ücü* olarak görülür. 17. yy.'da yine *y* ile, ancak son ünlüsü daima düz olarak *-ıcıl/-ici*, *-ucıl/-üci* biçimlerinde görülür. Yazıda 164 madde ele alınmış, sözcüklerin türediği kök ya da gövdeler de ayrıca gösterilmiştir. Örneklere şöyle bir göz gezdirdiğimizde *dolandürici*, *kaldürici*, *karıştürici*, *yandürici* gibi uyum dışı biçimlerle *değişçi*, *ekçi* gibi örneklerle ek ünlüsünü düşürmüş (?) sözcükler görürüz.

Köken açıklamalarından birisine değinmek gerekecek, *yaykayıcı* maddesinde sözcüğün anlamı 'yıkayıcı' olabilir, ancak Anadolu Türkçesinin ses gelişimi göz önünde bulundurulduğunda bunun geldiği eylem sanırım yazarın belirttiği gibi *yıka-* olamaz (s. 159), olsa olsa yine *yayka-* olur; *yayka-* için TS 4443 ve 4444. sayfalara bkz; eylemin dönüşlü (*yaykan-*) biçiminde asıl anlamı 'çalkanmak, kımıldamak' olarak yaşar (TS VI. c.). Yine Clauson'un da belirttiği gibi ilk anlamı 'sallanmak' özellikle de 'baş sallamak' olan eylem, ancak sonraki dönemlerde, Osmanlıcada 'yıkamak' anlamını kazanmıştır (ED 981ab).

İzleyen iki yazı ise Marek Stachowski'ye ait. M. Stachowski ilk yazıda Yakutça sözcük köklerine ve eklere, bunların hece yapısına değiniyor. İkinci yazısında ise, Osmanlıca'daki Batı kaynaklı sözcükler, bunların Türkçeyle uyumu, ortaya çıkan ön türemeler ele alınmış. Çift ünsüzlü biçimler (sözbaşı, söziçi, sözsonu): İt. *credito*, İt. *cristiano* ve Fr. *prince* (Osm. *prens*) gibi. Çalışmanın sonunda da alınma sözcüklerin listesi verilmiş, İt. *scarpino* > Osm. *iskarpın*, Fr. *pardessus* > Osm. *pardesü* gibi.

Dergide yer alan son yazı ise Osmanlıcanın sözvarlığına, Balkan dillerindeki Türkçe (ve Arapça, Farsça) alınmalara ilişkin değerli çalışmalarıyla tanınmış Stanisław Stachowski'ye ait. Yazar, Türkçenin (= Türkiye Türkçesi) bugüne değin tek bir tarihsel sözlüğünün yayımlandığını (*Tarama Sözlüğü*, TDK), ancak 227 tane Arap harfli kaynaktan derlenen malzemeye ortaya konan bu sözlükte, Türkçe için değeri oldukça büyük, Latin harfli sözlüklerin kullanılmadığını belirtir. Örneğin bunların başında Meninski, Darigi ve Vankulı'nın sözlükleri gelmektedir. Bu sözlüklerin özellikle Meninski'nin her iki alfabeye (Arap-Latin) yazılmış olması dolayısıyla sözcüklerin ünlü (Yuvarlak-düz) ve ünsüz (ötümlü/ötümsüz) değerlerinin belirlenmesinde önemli olduklarını kaydeder. Bir diğer önemli nokta da sözcüğün kullanıldığı tarihin kesinliğidir. Dolayısıyla sözcüklerin kullanılış tarihi açısından da önemlidirler. Ayrıca böylesi sözlüklerin yazarlarının bir kısmı Türk olmamalarından dolayı, Arap harfli metinleri ya kullanamamışlar, ya da az kullanmışlardır. Sonuçta da halk ağzındaki günlük kullanımdaki sözcüklere daha çok yer vermişlerdir. Yazar, dizi yazısının bu ilk bölümünde derlediği malzemeden küçültme eki *-cık/-cığaz* ile türemiş olanlara yer vermiştir.

Yakın zamanda STC'nin 2. sayısını görebilmek dileğiyle aşağıda dergide çıkan yazıların tam adlarını ve sayfa numaralarını veriyoruz:

- Stanisław Stachowski: Foreword 7
- Jan Ciopiński: Emotion and its Measure in Ottoman Poetry 9-14
- Henryk Jankowski: *Sala* in Crimean Habitation Places 15-21
- Barbara Podolak: Der Transkriptionstext von Michał Ignacy Wieczorkowski
"Breve compendium fidei Catholicae Turcico textu..." (1721) 23-89
- Marzanna Pomorska: New-Persian Loanwords in Anatolian-Turkish
Dialects (1) 91-123
- Ewa Siemienniec-Gołaś: Turkish Words in Smith's "Epistolae Quatuor"
(1674) 125-149
- Ewa Siemieniec-Gołaś: The Suffix *-ici* as one of the most Productive
Formatives in the 17th Century Turkish Language 151-162
- Marek Stachowski: Suffix- und Wortstammtypen im Jakutischen 163-174
- Marek Stachowski: The Increasing of the Number of Syllables and the
Chronology of Anaptyxis and Prosthesis in West European
Loanwords of Ottoman-Turkish 175-184
- Stanisław Stachowski: Studien zur türkischen Wortgeschichte (1) 185-209

Baumwolle im türkischen Zentralasien, Philologische und wirtschaftshistorische Untersuchungen anhand der vorislamischen uigurischen Texte, Simone-Christiane Raschmann, VSUA Band 44, Wiesbaden 1995, VIII+218 s.

Yazarın doktora çalışmasına dayanan kitabı 1. Giriş, 2. Kaynaklar, 3. *böz*'ün Kökeni, 4. Pamukçuluk ve Pamuk İşlenmesi, 5. *böz*'ün Özellikleri, 6. *böz*'ün Farklı Kullanım Alanları, 7. Pamuklu Giysi Olan *böz*'ün Kullanımı ve metinlerden oluşmaktadır.

Giriş'te yaklaşık 500 yıllık bir dönem içerisinde, Uygurlarda *böz*'ün oynadığı role değinilir. İlk olarak *böz*'ün kullanıldığı bölge, Çinlilerin *xiyu* /*şiyu*/ 西域 (≡ Uyg. *kerüki uluş*) “batıdaki ülke, batı ülkesi”sinin sınırları, bugün Uygur bölgesi olan, tarihte Soğdların, Toharların, Eski Uygurların ve daha birçok halkın yaşadığı bölgelerin sınırları çizilir, yüzyılımızın başında yapılan bazı çalışmalara değinilir. Uygurların tarihine, Uygurlarla ilgili kaynaklara değinildikten sonra bölgenin ekonomik yapısına, konuyla ilgili çalışmalara yer verilir.

2. Kaynaklar bölümünde ilk önce yazılı kaynaklara yer verilir. Bunu bazı kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkan malzemelerin kısa tarihi izler.

3. “*böz*'ün Kökeni Üzerine Bir Deneme” başlıklı bölümde ise, yazarın girişte de belirttiği üzere, sözcüğün kökeniyle ilgili olarak yeni bir açıklama getirilmez. Bununla birlikte, çalışmanın yapıldığı güne değin yapılan açıklamalar ayrıntılı bir şekilde yer alır. Çinceden Yunancaya, Süryaniceden Arapçaya tek heceli ya da çift heceli olarak *böz*'ü bulmak mümkündür. Köken açıklamaları arasında Yunanca biçimle Uygurca biçim arasında bağlantı kurmayan bir görüş vardır, bu görüşe göre sözcüğün ünlü değeri açısından *böz* (**bēz* > *bōz* oluşundan dolayı) Yun. *bissos* (βυσσος) ile ilgili olamaz, öyle olsaydı sözcük **büs* ya da **bis* olmalıydı (G. Doerfer-S. Tezcan, *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*, Budapest 1980, 91 s.). Sözcüğün kökeniyle ilgili ayrıntılı açıklamalar ise Róna-Tas'ın çalışmalarında yer alır (2. s., 89. dipnot).

4. bölümde pamuk ve pamuk üretimiyle ilgili terimlere, sözcüklere yer verilir. Uygurca, *käpöz* “işlenmemiş pamuk” ile *böz* “pamuklu kumaş; (pamuklu) elbise” kavramlarını birbirinden ayırt etmektedir.

4.1. Burada yine *käpöz* sözünün kökeni açıklanır. Buna göre sözcük Hotan Sakacası *kapāysä* ve oradan da Sanskrit *karpāsa*’ya gider. İzleyen satırlarda *käpöz*’in geçtiği metinlere, Uygurca metinlerdeki dokumacılıkla ilgili bilgilere yer verilir. Örneğin, Maitrisimit’te şu eylemler görülür:

käpöz tarı- ‘pamuk işlemek’
uruğ saç- ‘tohum saçmak, tohum ekmek’
ota- ‘otlarını ayıklamak’
suva- ‘sulamak’
sı- *sapanla*- ‘kırmak (ve) sürmek’
ävdi- ‘toplamak → (pamuk) toplamak’
arıt- *kanla*- ‘temizlemek (söz koşması)’
tut- ‘kırmak, parçalamak → pamuk ditmek’

Öteki terimlere gelince ‘eğirmek’ için *yip äñir*- ‘ip eğirmek’, ‘dokumacı’ için *bözçi*, ‘dokumak’ için *böz tokı*- kullanılır.

5. bölümde *böz*’ün özellikleri, nitelikleri sıralanır:

5.1. Bez Ölçüleri: a) sayı+böz: *yarım b.*, *birär b.*, *iki b.*, *iki yarım b.*, *üçär b.*, *altırar b.*, *yüz b.*, vb. Uygurca Xuanzang-Biyografisi’nde (7. Bölüm) geçen *iki böz* ibaresinde geçen ölçü ise Buddhist metin olması dolayısıyla genellenemez. Bir başka ölçü sözü ise *qarı* ve *luğ*’dur. Öteki terimler ise *bağ*, *bağlıq*, *çığ* (< Çin. 尺 *chi* ‘ayak’ = 1/3 m.), *inlig* ‘enli, geniş’ (*in* ‘en, genişlik’), *kölük* ‘yük’, *qarı* ‘ya. 45-50 cm.’ (*qulaç-qarı* ~ *uzun qarı* ise 164.45 cm.), *qulaç* ‘142.24 cm.’, *sınar*, *qat/yitiz* ‘kat’ / ‘genişlik’ ve *bir şon*’dur; *bir şon* = Çin. 一雙 *yì shuāng* *şon* için Xuanzang Biyografisi, 7. Bölüm (Haz. K. Röhrborn, Wiesbaden 1991) 1871. satıra bk.

48-55. sayfalarda *böz*’ün öteki özellikleriyle ilgili bilgilere yer verilir: *şuuluğ tamğalıq* ‘damgalı, işaretli’ (*şuu* < Çin. *shu* ‘yazmak, imzalamak’), ... *kidini/kidinintä yorır* ‘... bölgesinde geçerlidir’ ve *iki uçı kinlig*.

51-55. sayfalarda *böz*’ün kalitesine ilişkin terimler yer alır: *çığarı bözi* (*çığarı*, *çığrı* ‘çıkırık’), *böz*, *yinçgälinçgä* ‘ince’, *kaş böz* (< Skr. *kāśi*) ‘Benares işi, değerli, ince bir dokuma’, *kalın* ‘sık, kalın’, *tas/taş*, *yoğun*, *yumşak/yumşakraq* ve *yukaqıa* (*yukaqı*’ya ?) ‘incecik, çok ince’.

5.3. bölümde *böz*’ün geldiği yer, bölge belirtilir: *qoço bözi* ‘Hoço

kumaşı', *solmı bözi* 'Solmı kumaşı' gibi.

5.4. bölümde *böz*'ün kullanıldığı alanlar kaydedilir: *bäzägü kärig böz* '(bir tür) tuval, resim yapmak için gerginleştirilmiş bez', *kädgü (tonağu) böz* 'elbiselik kumaş', *tonluk böz/ böz ton*, *yoğluk böz¹* ve *yunlaklık böz*.

5.5. bölümde *böz* renkleri yer alır: *ala böz*, *altun/altun öñlüglaltun yaltrıklağ böz*, *kızıl böz* ve *yürün/yürün'ış böz* 'beyaz kumaş'.

5.6. bölümde *böz*'ün öteki özellikleri ele alınır: *käpüz bözi*, *saḡgadi krajanıñ bözi*, *koşomok böz* ve *yorık/yoruk böz*.

6. bölümde ise *böz*'ün kullanıldığı farklı alanlar ele alınır. Bunları da yine başlıklarıyla sıralayacak olursak: 6.1. ödeme aracı olarak *böz* (arazi, tarla, bağ, köle, at, elbise alım satımında), 6.2. Vergi ve harç olarak *böz*: *qalan* 'arazi vergisi', *kubçir* 'vergi', *topraq birmiş* 'toprak vergisi', *tütün* 'ev araç/gereci vergisi', *bor* 'şarap (vergi)', *qöyn* 'koyun (vergi)', *ulağ* 'posta istasyonundaki atlar için verilen vergi'.

6.3. Mal ve haraç olarak *böz*, 6.4. borç olarak *böz*, 6.5. kira ödemesinde *böz*, 6.6. kira/ıcar karşılığı olarak *böz*, 6.7. elbiselik olarak *böz*, 6.8. resim malzemesi olarak *böz*, 6.9. yazı malzemesi olarak *böz*, 6.10. tıp malzemesi olarak *böz*, 6.11. hediye ve sadaka olarak *böz*.

7. bölümde "Pamuklu Kumaş ve Elbise" başlığı altında Uygurca sözcüklerin bulunan Çince karşılıkları yer alır:

白疊 *bai die*
"pamuklu kumaş"

yañı arıǵ yürün böz
"yeni, temiz beyaz kumaş"

奶妙服 *shang miao fu*
"en iyi, ince giysi"

yumşaq böz
"yumuşak pamuklu kumaş"

衣 *yi*
"elbise, giysi"

böz
"pamuklu giysi" vb.

1

Yazar burada Eski Uygurca *yoğluk* sözünü Kırgızca жоолук /cöluk/ 'başörtüsü' ile karşılaştırmış. Bu örneğe Anadolu ağızlarındaki *yağlıh*, *yağlık*, *yālıh*, *yālık* biçimlerini de ekleyebiliriz. DS *yağlıh* 'mendil, başörtüsü, 3. havlu, peşkir, 4. tencere tutacağı, tutak' (DS XI. cilt, U-Z, 4122-4123); yine Kırgızca *cöluk* biçimi Kırgızcanın şes tarihi göz önünde bulundurulduğunda *yoğluk*'un yanısıra, *yağlık* biçimine de gidebilir. *yağlık* için ESTY, 4. cilt, 61. sayfaya bk.: йа:ғлык 'платок' (Moskva 1989, haz. L. S. Levitskaya). Räsänen'in *yap-* 'örtmek' ile *yağlık* arasında kurduğu ilişki sanırım ses kuralları gereği kabul edilemez, VEWT s. 176b: *yablak.

Çalışmanın önemli bir bölümünü de “Belegstellenverzeichnis” başlığıyla kullanılan metinlerin yer aldığı bölüm oluşturur. Toplam 113 metnin bulunduğu bu bölümde her metnin, varsa kayıt numarasına (eski ve yeni), yayım yerine, içeriğine, yazı çevrimine ve çevirisine yer verilir. 1, 5, 6 vb. Metinlerin önemli bir kısmı ilk kez burada yayımlanmaktadır. Uygurca Avalokiteşvara metni ise hazırlayanların izniyle kullanımı için daha yayımlanmadan yazara verilmiştir (8. metin). Kimisi ise en az birkaç kez işlenip yayımlanmıştır: 16, 19, 20, 21. metinler.

Metinlerin sıralanışı yeni (U) numaralarına göre yapılmıştır. Liste için 188-191. sayfalara bk. Kısaltma ve kaynaklardan sonra “Sachregister” başlığıyla belli-başlı terimlerin ve kimi yer adlarının dizini yer alır.

Tek bir *böz* sözcüğü çerçevesinde ele alınan bu ayrıntılı ve başarılı çalışma ile ilgili bizim söyleyeceklerimiz kısaca bu kadardır. Çalışmanın gerçek değerinin filoloji, ekonomi, tarih, sosyoloji bilgileriyle donanmış konunun uzmanı araştırmacılarca yapılacak daha ayrıntılı tanıtımlarla ortaya konacağına eminiz.

Mehmet Ölmez